

СЕЖАЊЕ НА ПРВЕ УСТАНИЧКЕ ДАНЕ

Непосредно после капитулације и доласка немачке посаде у Пожегу, остао је апарат бивше Југославије, среско начелство комплетно, жандармеријска станица, нешто појачана али и наоружана, и све општинске управе у бившем срезу пожешком. Рад партијских и скојевских организација је текао нормално, сакупљали смо оружје и муницију као и другу опрему, јавно смо делили прогласе ЦК КПЈ у Пожеги и околини, развијали интензиван политички рад међу одраслима и омладином. После напада Немачке на Совјетски Савез гточео је прогон компромитованих комуниста, и иза тога почеле су интензивније припреме за оружани устанак. Што смо ми са тим припремама више одмицали, све чешће су биле приче о четничким легендама из прошлих ратова, а када смо формирали партизанску чету и почели са акцијама у околини Пожеге, онда су се почели појављивати њихови људи и причати како још није време за борбу, како су Немци још јаки, како треба вршити попис војних обавезника који су положили заклетву краљу и отаџбини. Касније, почетком септембра, почели су се појављивати официри и подофицири бивше југословенске војске који су избегли заробљеништво. Они су снагом свога ауторитета, уколико су га имали, знатно утицали јер је просечан наш човек у те људе имао велико поверење по традицији из прошлости. Они су настојали да што више допринесу стварању четничке организације вршећи попис војних обавезника. Формирани су на папиру водови, чете, одреди; постављали су своје поверенике и четовође по селима и другим местима.

Главни ослонац четничком покрету били су, ггоред официра и једног броја подофицира, председници општина, кметови, политиканти на селу, припадници бивших политичких партија, један део интелигенције, већином оних који су били резервни официри, као и већи део трговаца и занатлија.

У почетку њихови представници су ишли на преговоре са појединим представницима из НО покрета, па је тако концем августа 1941. године у Годовику кући Радивоја Павићевића дошао Милош Глишић, капетан бивше Југословенске војске из Пожеге, и тражио састанак са Љубом Мићићем, јер су њега сматрали и познавали као старог комунисту. Он је о томе обавестио наше дру-

гове па је један део среског руководства одлучио да са њим разговара Новак Живковић. То је, у ствари, био наш први контакт са представницима четничке организације Драже Михајловића, До тада у околини Пожеге нисмо сретали никакве групе четника нити су оне постојале, нити су изводиле било какве акције против окупатора, а већ су почели наше диверзантске акције приписивати себи.

Глишић је наступио тако као да он самоиницијативно разговара са нама а да за то нема овлашћење па је у вези с тим изложио неке своје ставове који су се у суштини касније поклапали са ставовима четничког покрета,

Он је изнео мишљење да је са нама могућа сарадња, затим да је немогућа организација Југославије на старој основи, објашњавајући то држањем појединих народа после окупације, нарочито је истакао Хрвате и Муслимане; да треба правити мобилизацијске спискове и да свака општина треба да има најстаријег официра по рангу као команданта, без обзира на политичку припадност, што су они, у ствари, већ увелико почели да организују; да ову кашу акцију треба сматрати као помоћ југословенским савезницима и да треба чекати за борбу згодан моменат, а да сада за то није време јер су Немци још јаки. То је била њихова позната теза и пракса да треба чекати, да још није време за борбу против Немаца, а када смо ми били у питању и када се требало са нама тући, онда је за борбу против нас било погодно време.

После успешне борбе између наших снага и Немаца у Горибиљу, која се доста брзо по селима прочула и изазвала велико интересовање и дивљење, немачка команда спроводи одлуку о напуштању Ужица и Пожеге. Четници су у лицу истог капетана Глишића и Игњатовића у горњем делу среза пожешког почели вршити мобилизацију људства, да се иде у Пожегу у помоћ партизанима. То им није ишло тако лако па су се укључили у акцију и председници општина, свештеници, бивши сељачки политиканти, чак су у неким црквама звона звонила и тако су уз велике напоре сакупили на зборном месту код глумачке школе око 250 људи. Мора се посебно нагласити да је у тој групи било око 80 официра, нодофицира и жандарма који су већином дошли са Равне горе, из Пожеге и других места.

Када су 22. септембра рано изјутра пошли из Глумча према Пожеги, код Лисишта се једна група одвојила и упутила преко брда на железничку станицу, а друга је отишла право у Пожегу пред општинску зграду где су их сачекали представници Среског начелства, општинске управе, жандармерије и један број њихових присталица. Иако су Немци били ту, четници су се са њиховим домаћинима грлили и љубили као поробљени који чекају ослобођење са стварним ослободиоцима.

Тада је многим сељацима који су дан пре мобилисани било јасно да су преварени па је почело јавно реаговање, јер су видели

отворену сарадњу четничких официра са Немцима. Док су четнички официри у Глумчу правили план о преузимању Пожеге од Немаца, још је висео о бандери Божа Станић, сељак из Горобиља кога су Немци дан раније повели са собом и убили. У исто време Милош Глишић слободно се шетао испред немачке команде у униформи официра бивше југословенске војске. Сада би се могло поставити питање како су четници тако брзо били обавештени о одласку Немаца из Пожеге и Ужица и брзо се спремили да од њих преузму војну власт. Вероватно је ту нека веза, Недић — Аћимовић — Дража Михајловић.

Када је последње немачко одељење напуштало Пожегу, са њима је, са једним немачким официром, вероватно командиром заштитног одељења, ишао Милош Глишић пратећи га до Јовићевића рампе која је удаљена 500 метара од Пожеге. Када су наше снаге, у том делу добровољно сакупљене из Бакионице, Пријановића, Глумча, под командом Лазе Обреновића прмпуцале на немачку заштитницу, он се, заклањајући се, иза насипа пруге вратио према железничкој станици рекавши групи четника, који су били поред једног митраљеза, да ако се Немци врате, не пуцају него да се склоне, а ако наиђу комунисти, да отворе ватру.

Овај његов гест према Немцима и став према партизанима изазвао је код мобилисаних сељака разочарење у официре бивше југословенске војске, у четнике, и сељаци су тада јасно увидели да их они стављају у службу окупатору и да их воде у братоубилачки рат. Настало је гунђање, протести, бацање пушака и одлажење натраг својим кућама. Пошто сам се тада налазио по задатку штаба Ужичког партизанског одреда у Бакионици код друга Фарбина и Лазе Обреновића, то одлучих да се преко Пожеге вратим у Горобиље где је био Штаб одреда. Тада сам дошао у Пожегу и појавио се у кафани код нашег друга Милоша Божића. Он се изненадио и упитао откуда ја ту у то време. Када сам му објаснио, саветовао ми је да се одмах изгубим из Пожеге споредним излазом, што ја не прихватих већ онако радознао пођем у центар. Нигде од четника никог нисам видео, сем понеког жандарма који ме нису познавали.

У то време је већ из Пожеге била отишла „репрезентативна“ делегација у Горобиље на преговоре са штабом Ужичког партизанског одреда, коју је штаб одреда, ршајући податке о претходним радњама Глишића, ухапсио.

Већ у то време је гостојао неписани споразум, или боље рећи договор са четничким штабом Д. М. о заједничкој мобилизацији за фронт и у циљу незаоштравања међусобних односа, па смо ми у Пожеги пустили из затвора чланове њихове делегације Глишића, Средановића и Марјановића који су одмах отпочели живу политичку активност на окупљању четника. На основу договора одржан је заједнички збор на пијаци на коме су говорили наши другови Љуба Мићић и Миле Фарбин, а са њихове стране

капетан Глишић и још један официр чијег се имена не сећам. Говорници су износили политичке ставове оба покрета, који су се у понечему слагали и били различити, нарочито око обавезе према датој заклетви краљу и отаџбини и око става да не треба журити. Ми смо сматрали супротно — да не треба чекати да нам неко други донесе слободу на тањиру и да за нас крвари а ми да чекамо. Затим су постављена два стола за упис добровољаца, За четнике је био сто пред кафаном Старојина Павловића „Јуде“, а за партизанае пред трговинском радњом Андре Перишића. Четници су вршили упис, давали објаве и слали људе кућама са препоруком да нигде не смеју отрхћи и да чекају позив када за то буде време. Они који су се уписивали за овим другим столом код Андре Перишића одмах су упућивани у касарну, наоружавани, сврставали се у чету па су одлазили на војничку дужност.

Они су потајно и јавно аштовали против нас⁹ говорили су да смо против приватне својине, да смо безбожници, да не поштујемо заклетву дату краљу и отаџбини и на крају да смо деца, да смо неискусни у ратовању. Код просечних људи највише је имало ефекта то што је добивши објаву могао да се врати кући и парола „ко је положио заклетву, а отишао у партизанае тај је издајник краља и отаџбине“, док у остале приче свет није много веровао.

Међутим, убрзо је по њиховом мишљењу и понашању дошло време за борбу, само не против окупатора него против народно-ослободилачког покрета, против нас. Они су у припремама за напад на Пожегу 5. октобра говорили како треба да иду на Краљево, али морају да се концентришу у Пожеги. Сељаци из горњих крајева среза пожешког, поучени искуством од 22. септембра кад су видели отворену сарадњу четника са Немцима, нису се лако одазивали на мобилизацију на су четнички команданти Глишић и Игњатовић наредили примену бруталних мера, батињање свих оних који су се одупирали мобилизацији и који би ма шта причали о сусрету са Немцима у Пожеги 22. септембра. Тада они почињу масован терор на коме се касније одржавају и њему као методу владања остају доследни до свога краја.

Из Пожеге су почели излазити кришом и јавно, јер им то ико није бранио, поједини њихови симпатизери и окупљати се на заказаним зборним местима, а неки су остајали у Пожеги да делају као пета колона. Излазил¹⁰ су поједини трговци, кафеџије, занатлије, жандарми, чиновници бивших установа, одлазили су и неки из наших редова који су се били поколебали и подлегли четничкој агитацији као Андрија Трифуновић, подофицир бивше југословенске војске, Петроније Аћимовић, наставник, припадник левог крила Земљораднички странке, био члан НО одбора, дошао свега на једну седницу и отишао у село Роге да би се прикључио четницима, и још један број колебљиваца и заведених који нис¹¹ били свесни у том тренутку куда их воде четнички команданти.

Када су извршили мобилизацију својих снага и распоредили се за напад на Пожегу са све четири стране, од правца Глумча, Здравчића, Горобиља, Расне и Бакионице, негде око 10 часова један млад питамац Војне академије са мотоциклом и белом заставицом донесе од Глумча, од четничке команде ултиматум да до 12 часова напустимо касарну и зграду општинске управе где би се они сместили. Када им је одговорено да могу ући у Пожегу у маршевском поретку и да се могу сместити у Гимназију они су затражили да на преговоре дођу Љуба Мићић и Миле Фарбин, а када су ови то по договору са осталим друговима одбили и поновили првобитне услове, они су кренули према Пожеги са свих страна у развијеном борбеном поретку. Колона из Глумча, којом је командовао Милош Глишић, ишла је преко Лисишта; колона из Тетеништа, којом је командовао Милош Марковић, ишла је преко Грота на Тешовића брдо па на Јеминску Стену. Колона од Горобиља, којом је командовао Радојко Ђурић, од Расне Словић, од Здравковића Стева Стевановић.

Највећи продор је имала колона преко Лисишта. Они су напред истурили сељаке без оружја, а између њих и позади њих ишли су окорели четници, жандарми и подофицири наоружани. Када смо их упозорили да не иду тако у поретку и да ћемо пуцати, они се нису зауставили, бацали су паролe: зар да се ми браћа бијемо, да проливамо крв, а све су ближе прилазили нашим. Наши нису имали наређење да отварају ватру. Они су за то знали и користили су ситуацију хватајући наше. Разоружавали су их и хапсили, а своје људе наоружавали. Ми нисмо хтели први да изазивамо братоубилачки рат, а онци су то знали и вешто користили за своје мрачне и прљаве циљеве. У то време код нас је дошла једна Ужичка чета са командиром Слободаном Секулићем. Када је он видео шта се ради, на своју одговорност је наредио отварање ватре, али преко глава, али су четници од правца Лисишта већ били продрли дубоко у Пожегу док су са осталих правца били одбијени сви њихови напади и јединице су им се биле скоро распале.

Пошто нисмо имали везу са друговима из Штаба одреда у Ужицу, а ни они са нама иза поноћи, пред зору, среско руководство је заједно са Секулићем донело одлуку да се повуче премх Ужицу са циљем да се даљи односи са четницима не заоштравају. На брзу руку на железничкој станици формирана је једна композиција у коју су се укрцали делови наших снага из Јеминске Сте-не који су се повукли према Пожеги, а део снага се повлачио према висибапској школи. Међутим, Сретен Жујовић, командант Главног штаба Србије, пошао је из Ужица у Пожегу увече и код висибапске школе, чувши пуцњаву, стао је и чекао да се она заврши па да сиђе у Пожегу. Иза поноћи је Јерковић са две чете Ужичког партизанског одреда пошао за Пожегу железничком композицијом која се сударила између Расне и Узића са оном што је ишла из Пожеге. Није било жртава, па је једна рачанска чета про-

дужила пругом према Пожеги и дошла у сукоб са четницима, неки другови су рањени, неки заробљени, међу којима и друг Лука Драгојловић.

Да је постојала међусобна веза наших снага у Пожеги и чета из Ужица које су нам ишле у помоћ, Пожега сигурно не би остала те ноћи у четничким рукама.

Сретен Жујовић је 6. октобра изјутра отишао у Пожегу. На мосту је било потешкоћа са њиховом стражом док смо успоставили везу са четничком командом, тј. са капетанима Игњатовићем и Глишићем. Настало је натежање око разних проблема који су оптерећивали наше односе, као што су: ко је изазвао сукоб, затим пуштање заробљеника које су на превару похватили и разоружали, дозвола несметаног пролаза наших снага и транспорта, како аутомобилског тако и железничког кроз Пожегу; да се дозволи несметан рад организацијама НО покрета у Пожеги, да се врши ректна и лојална агитација за оба покрета. Четници су на све пристајали, али ништа од тога што су обећали, написали и потписали нису извршили, осим пуштања заробљеника.

Одмах су почели са репресалијама према присталицама наводно ослободилачког покрета, хапшење, батињање, претње, претреси станова, псовке, увреде. Тако су на улици претукли и Микоту Штукића и многе друге наше симпатизере. Формирали су више затвора у које су смештене похапшене наше присталице, у касарни у Пожеги, у Глумчу, Бакионици, Жежевици, Здравчићима, Гробиљу, Пријановићима, Јелендолу итд. Скоро да није било никога који је неког имао у партизанима и да је на ма какав начин манифестовао симпатије за НО покрет а да није био затваран, батињан и на разне начине малтретиран.

Док смо се ми бавили разним војничким дужностима у Ужицу и околним местима и били на положају према Пожеги, добивали смо на разне начине обавештења о збивањима у Пожеги и околини, о томе ко је ухапшен, како према ухапшеним поступају четници, шта говоре о нама и против нас. Јако нас је узнемирало мучко убиство нашег друга Радојка Жунића из Милићева Села, кога су четници убили само зато што није хтео са њима и што је био наш активиста. Било нам је јасно ко иза тога стоји, да су то оне исте снаге из бивше Југославије које су спроводиле терор над напредним радничким покретом па је отуда код нас партизана из Пожеге и околине то изазивало велики револт и несхватање што се са четницима толико тактизира и преговара.

Нисмо могли никако да схватимо да ми са њима равноправно преговарамо, а они од почетка преговарају са Недићем и Немцима око предаје Пожеге, да хапсе наше другове симпатизере, да их батињају и прете убиством, а да још нису на окупатора ни метка испалили. Све то наши борци, па ни ја сам као заменик политичког комесара чете, а касније као комесар Друге пожешке чете,

кисам могао лако да сварим. Негде половином октобра на улици испред зграде Штаба партизанског одреда сретнем Сретена Жујовића, команданта Главног штаба за Србију, кога сам упознао пре неколико дана приликом борби и преговора око Пожеге. Упитао сам га да објасни и мени и борцима то у вези са преговарањем и тактизирањем према четницима. Он се смешећи окренуо према згради и рекао ми да дођем то вече у 20 часова на разговор, што сам ја, разуме се, прихватио. Морам признати да сам са великим нестрпљењем очекивао овај разговор и када смо се састали, ја сам без имало узбуђења први изнео шта борци мисле, шта причају, како реагују и конкретно сам рекао да и мени то све није јасно, на што се он насмеја и рече: — Па зато и борцима није јасно што у првом реду није и теби.

Те вечери он је надугачко и нашироко објашњавао све ствари око политичке линије наше Партије, око закључака са војно-политичког саветовања у Столицама, затим међународну ситуацију, али све у свему основни акценат нашег разговора био је на разумевању ширине народног фронта за борбу и против окупатора и његових помагача. После вишечасовног разговора изашао сам од њега растерећен од свега онога што ме је оптерећивало и са доста јасним схватањем ситуације и касније сам све лакше разумевао и схватао наше потезе у вези с четницима и умео то борцима да објасним и мислим да су ме сви разумели.

Кад су се четнички руководиоци припремали за напад на Ужице, сав њихов командни кадар од водника до командира чете био је упознат са главним циљем тога задатка. Али они су четничкој маси — мобилисаним сељацима — говорили како треба да иду на Вишеград и да морају проћи кроз Ужице; дакле, припремајући се за напад на Пожегу треба да иду на Краљево, а овде на Вишеград. Ипак нису били сигурни у послушност и дисциплину па су у свим колонама одредили потерна одељења од њима, строго иоверљивих људи који је требало да интервенишу у случају појаве дезертерства, што им није много помогло.

После њиховог страховитог пораза на Трешњици, они су у паничном бекству прошли кроз Пожегу. После неколико сати сакупљали су и присиљавали људе претњом и батилама да се врате у току ноћи и поседну положај за одбрану Пожеге. Када су 3. новембра по подне изгубили Пожегу, онда су под претњом смртнз казне наредили да нико ко може пушку носити не сме сачекати партизане, па су принудним путем терали људе од кућа да, се повлаче са њима. То су радили са свима и нашим симпатизерима из Пожеге и околине. Неке су успут стрељали, као Миодрага Марковића, члана СКОЈ-а кога су убили 4. новембра у селу Лорет. На Влаисава Николића из Гугља, старог ратника из прошлих ратова, су се посебно окомили због његове деце и њега лично, водили су га на Равну гору, батињали, малтретирали и пустили га после 25.

новембра, када смо са њима закључили задњи споразум о примирју. Многе су предали Немцима у Ваљево, међу којима је из нашег краја 20 бораца стрељано 27. и 28. новембра 1941. године.

Током прве непријатељске офанзиве у новембру, када су немачке снаге продрле на ослобођену територију, за њима су ишле са леве и десне стране главне комуникације колоне четника као лешинари. Неки су од њих били формално легализовани код Недића као његова војска, а неки као четници Драже Михаиловића. У то време у Пожеги су биле кОхманде јединица: немачке, љотићевске и четничке војске. Сви су имали своје затворе и своје затворенике, а радио је један мешовити преки суд, мада су вршена стрељања и без суда. У току задњих дана 28, 29. и 30. новембра, као и током децембра 1941. године, затим у јануару 1942. стрељано је преко 128 учесника народноослободилачког покрета из Пожеге и околине, а око 600 је депортовано у логор на Бањицу од којих су многи доспели у чувене европске логоре смрти у којим је ретко ко преживео.

Јован СТАМАТОВИЋ